

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

**ДИНАМІКА
БІОРИЗНОМАНІТТЯ 2012**

Збірник наукових праць

За редакцією Ігоря Загороднюка

Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2012

***Ophioglossum vulgatum* L. в долині Дніпра у Києві**

Іван ПАРНІКОЗА

Історико-архітектурна пам'ятка-музей «Київська фортеця» (Київ);
parnikoza@gmail.com.

Наразі для збереження біорізноманіття Києва, зокрема дніпровської долини, від варварських та хаотичних інвестицій останнього часу, особливо актуальною є повна інвентаризація місцезростань рідкісних видів, яка дозволить аргументовано домагатися їх охорони. На жаль, наразі така інвентаризація ще носить фрагментарний характер. Важливим завданням є також вивчення умов зростання рідкісних видів та їх реакції на зростаючий антропогенний прес.

Одним з рідкісних видів, поширення якого у Києві загалом, та в долині Дніпра зокрема вивчено недостатньо, є вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum*). Цей вид охороняється на території Києва Рішенням Київради (<http://www.myslenedrevo...>) та у зв'язку з прогресуючою втратою існуючих та потенційних місцезростань рекомендований нами до включення до «Червоної книги України» (Парнікоза, 2010). Літературні відомості та гербарні збори (KW) щодо зростання цього виду в долині Дніпра у Києві відсутні. Зважаючи на це, нами починаючи з 2007 р., проводиться вивчення поширення, умов зростання і особливостей популяції цього виду на даній території, поточні результати якого стисло наводимо тут.

Опис місцезростань

В долині Дніпра *O. vulgatum* виявлений як у вологих лучних угрупованнях з високим травостоєм, так і на ділянках вологих заплавних лісів.

У 2006 р. місцезростання *O. vulgatum* виявлено на відкритій ділянці вологої луки в зниженні – колишній протоці острова Муромець. По периферії ділянки зустрічаються поодинокі особини *Betula pendula* Roth. і *Amorpha fruticosa* L. Станом на 2008 р. загальне проективне покриття (ЗПП) травостою становило 100%: *Phleum pratense* L. (2¹), *Festuca rubra* L. (2), *Lysimachia vulgaris* L. (3), *Tanacetum vulgare* L. (2), *Rhinanthus minor* L. (2),

¹ Тут і далі бали за модифікованою шкалою Б. М. Міркіна:

<1% – «+», 1–5% – «1», 6–15% – «2», 16–25% – «3», 26–49% – «4», >50% – «5».

Dactylorhiza incarnata (L.) Soo (+), *Sonchus* sp. (+), *Iris sibirica* L. (+), *I. pseudacorus* L. (+), *Equisetum arvense* L. (+), *Galium boreale* L. (1), *Veronica longifolia* L. (1), *Agrostis* sp. (1), *Populus nigra* L. підріст (+), *Myosotis scorpioides* L. (+), *Ranunculus polyanthemus* L. (+), *Rumex acetosa* L. (+), *Stenactis annua* (L.) Nees (1), *O. vulgatum* (+).

Станом на 2006–2007 рр. тут виявлено окремі пагони, серед яких були спороносні (Sp). У 2008 р. зафіксовано 13 стерильних та 2 Sp пагони, 2009 р. – поодинокі, в тому числі Sp пагони. У 2010 р. тут були присутні лише поодинокі пагони, а 2011 р., незважаючи на весняну посуху, – 10 Sp пагонів вужачки.

Впродовж усього дослідження особини *O. vulgatum* в місцезростаннях острова Муромець були дуже малими (висота Sp пагону не більше 10 см) і зростали у затінку трав'яного ярусу. Зважаючи на це та на присутність потенційно придатних біотопів, можна припустити наявність тут інших, поки що не виявлених місцезростань виду. Так, лише у 2010 р. цей вид виявлено на щорічно досліджуваному, починаючи з 2004 р., фрагменті № 1а популяції *Dactylorhiza incarnata* (Parnikoza, Shevchenko, 2007).

В 2008 р. вид виявлено на двох ділянках Осокорківських лук, на південь від оз. Тягле і на північ від місця переливу оз. Небреж у оз. Мартишів. Перше місцезростання (02.06.2008) складається з двох фрагментів.

Перший фрагмент знаходиться на ділянці вологої луки на узліссі вільшаника, в деревостані якого до *Alnus incana* (L.) Gaertn. домішується *Populus tremula*. Наявний підріст *Salix cinerea* L. та *Populus nigra*, зімкнутість до 6%. ЗПП травостою – 100%: *Carex vulpina* L. (2), *Calystegia sepium* (L.) R. Br. (1), *Lathyrus pratensis* L. (1), *Vicia cracca* (+), *Stachys palustris* L. (1), *Equisetum arvense* (2), *Veronica longifolia* (1), *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. (+), *Galium boreale* (1), *Rumex confertus* L. (1), *Dactylorhiza incarnata* (+), *Festuca rubra* (3), *Cirsium arvense* (1), *O. vulgatum* (+), *Lysimachia vulgaris* (2), *Phleum pratense* (1), *Valeriana officinalis* L. (1). У 2008 р. у фрагменті виявлено 4 стерильних і 1 Sp пагін вужачки, у 2009 р. – 1 Sp та 2 стерильних, 2010 р. – 7 стерильних пагонів, та 7 Sp. Середня висота Sp пагону становила $8 \pm 1,2/11$ см (вказано стандартну помилку і дисперсію). У 2011 р. пагонів, найімовірніше у зв'язку з весняною посухою, не виявлено. Особини вужачки зростали в затінку травостою і помітні лише при його уважному обстеженні.

Поблизу розташований і другий фрагмент, що займає знижену ділянку луки на межі гаю з осиками. Ділянка ця поволі заростає окремими екземплярами *Betula pendula*, *Quercus robur* L., *Frangula alnus* Mill., висота цього підросту у 2008 р. досягала 6 м. Станом на 2008 р. ярус чагарників формувала *Frangula alnus* висотою до 1 м, зімкнутість чагарникового ярусу – 5%. ЗПП травостою – 70–80%: *Lysimachia vulgaris* (2), *Iris pseudo-*

corus (+), *Equisetum hyemale* L. (+), *E. arvensis* (1), *E. ramosissimum* Desf. (+), *Stellaria hippoctora* (Czern.) Klok. (+), *O. vulgatum* (+), *Galium palustre* L. (+), *Festuca rubra* (1), *Thalictrum flavum* L. (+), *T. lucidum* L. (+), *Viola stagnina* Kit. (+), *Salix rosmarinifolia* L. підріст (1), *Gratiola officinalis* L. (1), *Dactylorhiza incarnata* (+), *Veronica longifolia* (2), *Luzula palescens* Sw. (+), *Carex panicea* L. (2) та *Poa pratensis* L. (2). В цьому фрагменті місцезростання у зв'язку з більш розрідженим травостоєм у 2008 р. були наявні скупчення пагонів вужачки розмірами 60x70 см (які імовірно відповідають окремим кореневищним клонам цієї рослини). Виявлено також Sp пагони. 2008 р. тут виявлено 4 стерильних пагони, а 2009 р. – 6 нормальних (середня висота Sp пагону $10 \pm 1,5/13$ см) і один засохлий Sp та 8 стерильних пагонів. Натомість, у 2010–11 рр. пагонів не виявлено.

Другим місцезростанням *O. vulgatum*, виявленим 2008 р., є берег невеликого озера, вкритий чагарником з *Salix cinerea*. Тут у затінку травостою було виявлено окремі пагони *Ophioglossum vulgatum*.

У 2011 р. більше 11 Sp пагонів *O. vulgatum* виявлено в місцезростанні *Gentiana pneumonanthe* L. поблизу кар'єрного оз. Тягле. ЗПП травостою – 100%: *O. vulgatum* (+), *Salix rosmarinifolia* підріст (2), *Salix cinerea* підріст (1), *Calamagrostis epigeos* L. (3), *Gentiana pneumonanthe* (1), *Ranunculus polyanthemus* L. (1), *Lysimachia vulgaris* (1), *Lathyrus pratensis* L. (1), *Stenactis annua* L. (2), *Sisyrinchium montanum* Greene. (+), *Tanacetum vulgare* L. (+), *Solidago canadensis* L. (1), *Amorpha fruticosa* підріст (1), *Alnus incana* підріст (1), *Trifolium arvense* L. (1), *Festuca gigantea* L. (1).

Цікаво, що станом на 25.09.2011 р. виявлені пагони все ще спороносили. Імовірно таке пізнє спороношення було спровоковано впливом весняної посухи. Для з'ясування цього потрібно його детальніше дослідження.

Територія усіх місцезростань Осокорківських лук знаходиться під загрозою повного знищення внаслідок гідронамиву нового району Києва.

Низка місцезростань виду відмічена в умовах заплавної лісу. Зокрема *O. vulgatum* виявлено у 2010 р. на північ від житлового масиву Троєщина, на ділянці вербового заплавної лісу у спільному місцезростанні з *Dactylorhiza incarnata*. Геоботанічний опис (17.06.2010): В деревостані *Salix alba* L., *Salix cinerea*, зімкнутість деревостану – 5%, ці ж види наявні в підрості – 10%. ЗПП травостою – 70%: *O. vulgatum* (+), *Trifolium arvense* (2), *Rhinanthus minor* (3), *Dactylorhiza incarnata* (+), *Plantago major* L. (1), *Carex flava* L. (1), *C. panicea* L. (1), *Lotus corniculatus* L. (2), *Equisetum arvense* (1), *Stenactis annua* (2), *Cirsium arvense* L. (+), *Calamagrostis canescens* (Web.) Roth (1), *Lythrum salicaria* L. (1), *Taraxacum officinale* Web. et Wigg. (1), *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm. (+).

Ще одне місцезростання виду виявлено М. С. Чернишенко (29.06.2010) поблизу повороту з Троєщини на Погреби, де вид зростав під дерево-

станом *Salix alba*, *S. acutifolia* Willd. та *Populus tremula* L. Чагарничків ярус *Rubis caesius* L. – 15%. ЗПП травостою 40%: *Melampyrum pratense* L. (2), *Calamagrostis epigeos* (1), *Stenactis annua* (1), *Glechoma hederacea* L. (1), *Veronica chamaedrys* L. (+), *Ranunculus acer* L. (2), *Vicia cracca* L. (+), *Agrostis* sp., (+), *Cirsium arvense* (L.) Scop. (+), *Coronaria flos-cuculi* L. (+). Виявлено 39 нормальних Sp пагонів, два з яких були об'їдені. Також спостерігалось 2 стерильних пагони.

У 2008 р. вужачка знайдена М. С. Чернишенко у вологому зниженні в заплавному лісі Покал біля Лисої гори навпроти цементного заводу, а також на спущених ставах рибного господарства Галерного острова. У 2009 р. перша популяція детально обстежена нами. Деревостан зімкнутістю 50%: *Fraxinus excelsior*, *Populus nigra*, *Acer negundo* L. Ярус чагарників і підросту, зімкнутістю 20%: *Swida alba* (L.) Opiz., *Viburnum opulus* L. та *Fraxinus excelsior*. ЗПП травостою – 7%: *O. vulgatum* (+), *Taraxacum officinale* (+), *Aristolochia clematitidis* L. (+), *Impatiens parviflora* DC (+), *Rubus nessensis* (+), *Stenactis annua* (+), *Lycopus exaltatus* L. (+). Через велику вологість біотопу, пагони були великі (найбільші з зареєстрованих нами на території Києва, середня висота Sp пагону $22 \pm 1/16$ см. Станом на 2009 р. на 3–4 стерильних пагони тут припадав один Sp. Щільність популяції сягала 25 пагонів/м². Трофофіли часто були об'їдені. Цій популяції загрожує розширення прилеглого смітника та інвестиційні плани освоєння даної території.

2011 р. вид виявлений на ділянці вологого заплавного лісу на Жуковому острові на дні невеличкої заглибини. Місцезростання розміщувалося під пологом *Ulmus laevis* L., зімкнутість – 70%. ЗПП травостою – 4%, окрім *O. vulgatum* (+), тут зростали *Equisetum arvense* (+), *Lysimachia nummularia* L. (+) та *Geum urbanum* L. (+). Виявлено більше 40 пагонів, частина з яких спороносила. Вказане місцезростання перебуває під загрозою гідронамиву та забудови.

Невелике місцезростання виду зареєстровано 2011 р. на о. Покал, у верхів'ях Канівського вдсх. Тут вужачка зростала на ділянці клімаксового заплавного лісу із зімкнутістю деревостану 60%: *Salix alba* та *Acer negundo*. Найявний підлісок з *Amorpha fruticosa*, *Acer negundo*, *Salix cinerea* та *Rosa canina* L. ЗПП травостою сягало 20%: *O. vulgatum* (+), *Dryopteris carthusiana* (Vill.) Н.Р. Fuchs (1), *Frangula alnus* підріст (+), *Glechoma hederacea* (+), *Lycopus europaeus* L. (+), *Lysimachia vulgaris* (+), *L. nummularia* (1), *Rubis caesius* (1), *Aristolochia clematitidis* (+), *Fragaria vesca* L. (+). Виявлено виключно стерильні пагони. В аналогічних умовах вид зростав у 2009 р. на о-ві Проміжний (М. С. Чернишенко, особ. повід.).

2011 р. невелике за площею місцезростання виду чисельністю приблизно 40 пагонів виявлено у південній частин лівобережного заплавного масиву Горбачиха. Місцезростання займало ділянку заплавного лісу сформова-

ного переважно *Fraxinus excelsior* та *Salix alba*. Зімкнутість деревостану – 80%. Ділянка знаходиться на схід від невеликої протоки і навесні зазнає затоплення. Ярус підросту: *Swida alba*, *Amorpha fruticosa*, *Acer negundo*, а також ліани *Vitis vinifera* L., загалом 10%. ЗПП травостою – 10–15%: *Parthenocissus quinquefolia* Planch. (1), *Rubis caesius* (1), *Bidens tripartita* L. (1), *O. vulgatum* (+), *Plantago major* (+), *Ranunculus repens* L. (+), *Galium palustre* (+), *Lysimachia nummularia* (+), *L. vulgaris* (+), *Poa nemoralis* L. (+), *Glechoma hederaceae* (+), *Geranium robertianum* L. (+). Лише поодинокі пагони були Sp.

Особливості вищеописаних місцезростань дозволять нам говорити про відносну сукцесійну стійкість виду в умовах заплавного лісу.

Висновки

1. В процесі подальшого вивчення до цього часу не досліджених чи малодосліджених елементів долини Дніпра у Києві, зокрема біотопів вологих заплавних лук та лісів, слід очікувати знахідки нових місцезростань *Ophioglossum vulgatum*.

2. Усі вищеописані місцезростання виду, як і низку подібних за екологічними умовами потенційних місцезростань, необхідно взяти під охорону шляхом створення пам'яток природи чи заказників місцевого значення (див. також: Парнікоза, Шаўчэнка, 2009), а в перспективі включити їх до заповідної зони та зони регульованої рекреації Національного природного парку «Дніпровські острови».

Парнікоза І. Ю., Шаўчэнка М. С. Папуляцыі папарацей радзіны Ophioglossaceae на тэрыторыі горада Кіева // Молодые исследователи – ботанической науке 2009: II Междун. науч.-практ. конф., 24–25.09.2009 г. / Редкол.: Н. М. Дайнеко (отв. ред.). – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2009. – С. 158–162.

Парнікоза І. Ю. Рослинність та флора долини Десни // Деснянський екологічний коридор / Під заг. ред. В. Костюшина, Є. Прекрасної. – К.: НЕЦУ, 2010. – С. 15–37.

Парнікоза І. Ю. Сучасний стан популяцій видів Ophioglossaceae флори України // Заповідна справа в Україні. – 2010. – Том 16, № 1. – С. 22–27.

Парнікоза І. Ю. Перелік рослин та тварин, що охороняються в м. Києві // Мислене древо: наука, освіта, література (Лиса гора – урочище в пліні часу). – <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/LysaGora/Appendices/Protected.html>.

Parnikoza I. Yu., Shevchenko M. S. Current state of *Epipactis helleborine* (L.) Crantz. and *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo populations in Kyiv and its vicinities, Ukraine // Вестник Тверского гос. ун-та. – 2007. – Т. 36, № 8. – С. 59–62.